

Nozeman en Sepp's "Nederlandsche Vogelen" (1770-1829)

Chris van Deursen

Eind veertiger jaren kreeg ik op lagere school een, door uitgever Boucher in Den Haag gemaakt, uittreksel uit Nozeman & Sepp's "Nederlandsche Vogelen". De keurig verzorgde uitgave bevatte 17 reproducties in kleur van platen uit die uitgave, bestemd voor het grote publiek. Daarmee begon mijn interesse voor vogels. Schierbeek vertelde in de inleiding over de van oorsprong Duitse uitgeversfamilie Sepp en over Cornelius Nozeman en Martinus Houத்துyn. Hoewel ik het boekje niet meer bezit kan ik me de afbeelding op de voorkant - van een Slobeend in een rare houding - meteen voor de geest halen. Pas later kreeg ik de derde druk van "Zien is kennen", de voorloper van de latere veldgidsen. En nu beschikken we, beginnend of vergevorderd vogelaar, over de mooiste en uitgebreidste vogelgidsen, die er zijn uitgebracht. Dat was ooit heel anders. Toen de "vogelsport" nog het onbetwiste terrein was van de heel rijken, van gourmands, jagers en verzamelaars. De herinnering bracht me ertoe om wat meer informatie te vergaren over het genoemde trio, ter kennismaking met Neerlands eerste avifauna.

De "Nederlandsche Vogelen" telt 5 delen, met elk 50, met de hand gekleurde, kopergravures, en bijbehorende tekst. Op de in totaal 250 platen zijn er circa 192 soorten van wilde vogels, maar ook zeven van leucistische kleurafwijkingen en twaalf soorten pluimvee, waaronder zes duivenrassen, afgebeeld. De eerste Avifauna van Nederland is verre van compleet en de volgorde van soorten is totaal willekeurig! De afgebeelde vogels zijn vaak op natuurlijke grootte weergegeven. De beknopte tekst beslaat twee tot vier pagina's per soort. Die bestaat uit een soort systematische inleiding, gevolgd door een nauwkeurige kleebeschrijving van vrouw, man of juveniel, afgerond met een aantal zeer uiteenlopende aantekeningen over voorkomen, leefwijze, vangstmogelijkheid, smakeikbaarheid als wildbraad etcetera.

Naamregisters zijn aan het eind van het tweede, vierde en vijfde deel gegeven. In dit laatste deel is ook een blad met verbeteringen op de vorige delen toegevoegd. Het besluit met een systematische naamlijst van alle afgebeelde vogels, gerangschikt naar de geslachten volgens Temminck's "Manuel d'Ornithologie". Bij de verschijning kostte het werk f 525.-, een voor die tijd enorm bedrag. De oplage is zeker niet groot geweest, omdat alle platen met de hand moesten worden ingekleurd.

Daarom is het maar zelden te zien op boekenbeurzen of bij antiquariaaten. Bovendien zijn heel wat boeken gesloopt, omdat de prenten, per stuk verkocht, meer opleverden dan een compleet deel! Recent werd er een complete set, in leer gebonden, op een Zeeuwse veiling verkocht voor 62.500 Euro!

De auteurs

Het was Nozeman's plan de vogels mét hun nesten en eieren af te beelden. Dat was een probleem, want in verzamelingen (kabinetten) waren vogels met hun nesten en eieren vrijwel afwezig. Daarom overwoog Nozeman, die eerst zelf te zoeken of te laten zoeken, want hij stelde hoge eisen aan de betrouwbaarheid van zijn mededelingen. Dat blijkt wel uit zijn aantekening *"Op bloote berichten van anderen, wier Trouw my niet bekend is, gae ik ten aenzien van de Nesten en Eijeren niet los. 'K heb eenen knaep in myn' dienst' die 't kunstje meesterlyk verstaet van de broedende Vogelen op het Nest zelf te vangen. Zoo drae hy ze aenbrengt worden ze naer 't leeven uit getekend. Geef ik voorwerpen uit, die onder myn eigen oog niet opgedaen zyn, (gelyk meermaelen zal moeten gebeuren,) dan zullen zelfs de Hoogaenzienelyke en andere Heeren, die de goedheid geliefden te hebben my op myn verzoek, als anders uit eigene vrindelyke beweging, de Nesten en Eijeren met of zonder de Vogelen te laeten toekoomen, zig loffelyk als bezorgers door my met hunne naemen vinden gemeld, en zy allen, (dit houd ik my verzekerd,) zullen wel aenspraeklyk willen zyn voor hunne Getrouwheid."*

Volgens de titelbladen dateren de verschillende delen van 1770, 1789, 1797, 1809 en 1829, maar 1770 is waarschijnlijk het jaar, waarin met deel I werd begonnen! Hieruit blijkt dat de totale productie in een zeer laag tempo plaats vond. Tijdens Nozeman's leven verschenen er ongeveer vijf tot zes platen per jaar en dit gemiddelde daalde uiteindelijk tot vier. Van de oorspronkelijke initiatiefnemers heeft er geen de voltooiing van het werk beleefd! Zeker Nozeman niet, want die begon in 1770, 49 jaar oud, met het schrijven van de "Nederlandsche Vogelen" en overleed in 1786. Dus nog vóór de voltooiing van het tweede deel.

Martinus Houttuyn werd zijn opvolger. Deze natuurhistoricus bracht het werk ook niet tot een goed einde; hij stierf in 1798. Onduidelijk is wie er - na Houttuyn's dood - voor de voltooiing van het werk verantwoordelijk is. De beschrijvingen in de laatste helft van deel IV en van deel V zijn mogelijk door de uitgever geredigeerd, met hulp van Temminck. Die hulp bestond niet alleen uit het afstaan van vogels uit Temminck's verzameling ter afbeelding, maar ook door verstrekking van de nodige bijzonderheden en in enkele gevallen leverde hij de kant en klare

beschrijving. Omdat de drie schrijvers een andere afkomst en interesse hadden vertoont het totale werk maar weinig samenhang.

Cornelius Nozeman was op 15 Augustus 1721 in Amsterdam geboren en overleed te Moordrecht op 22 Juli 1786. Hij werd in 1744 predikant ("Leeraer der Remonstranten") en stond vervolgens te Alkmaar, Haarlem en Rotterdam. Hij was bekend om zijn natuurhistorische kennis, speciaal van vogels. Naast publicaties op theologisch gebied verzorgde hij ook vertalingen van enkele in het Duits en Engels verschenen dierkundige werken. Hij vertaalde in 1757 Möhrings "Avium Genera". Naar waarheid kon hij dus in zijn "voorbericht" van de "Nederlandsche Vogelen" schrijven, dat "*de meest goedgekeurde Systemata der Ornithologie*" hem "*uuy wel bekend waren.*" Nozeman bezat een groot natuurhistorisch kabinet en had verschillende relaties onder eigenaars van overeenkomstige verzamelingen. Hij stond ook in contact met de wetenschappelijke genootschappen uit die tijd. Zo hielp hij in Haarlem de stichting van de "Hollandsche Maetschappye der Weetenschappen" (opgericht 1752) voorbereiden. In Rotterdam was hij een der oprichters van het "Bataefsch Genootschap der Proefondervindelyke Wysbegeerte" (opgericht 1769), waarvan hij in 1770 mededirecteur was. Nozeman schonk aandacht aan de vogels in de omgeving van zijn woonplaatsen en verzamelde zelf materiaal voor zijn kabinet en voor dat van Prinses Anna, weduwe van Prins Willem IV. Van haar had Nozeman vergunning om, het hele jaar door, overal in Holland vogels te schieten of te vangen. Hij beschreef verschillende in Kennemerland, in de Wieringerwaard en het Koegras waargenomen vogelsoorten (Tapuit, Hop, Fazant, Kluut, Wulp), en schreef over zijn excursies naar het destijds nog bestaande plessengebied van Schieland (Wollefoppenvolder met het Schollevaarseiland).

Houttuyn werd in 1720 te Hoorn geboren, als zoon van een medicus. Na zijn studie medicijnen in Leiden en promotie in 1749, keerde hij naar Hoorn terug en vestigde zich als geneesheer. In Januari 1753 verhuisde hij voorgoed naar Amsterdam, waar hij op 2 Mei 1798 is begraven. Het is onwaarschijnlijk dat Houttuyn veel artspraktijk heeft gedaan, want daarvoor heeft hij teveel geschreven. Het bekendst is zijn grote werk "Natuurlyke Historie of Uitvoerige Beschryving der Dieren, Planten en Mineralen, volgens het Samenstel van den Heer Linnaeus". Deze uitgave, die tussen 1761-1785 bij boekverkoper F. Houttuyn (zijn neef) te Amsterdam verscheen, bewijst zijn enorme werkkracht en ijver, want zij telt niet minder dan 37 stukken: 18 stukken over dier-, 14 over planten en acht over delfstofkunde. Ieder stuk is een boekdeel van 500-600 bladzijden (!), geïllustreerd met een klein aantal ongekleurde platen. Hij leverde ook een vertaling van Edwards & Catesby's "Uitlandsche Vogelen" (9-delig, 1772-1781) en van Knorr en Walch's "Natuurlijke Historie der Versteeningen" (4 delen 1773), die beide door J. C. Sepp werden uitgegeven, evenals het plaatwerk "In- en uitlandsche houten", dat Hout-

tuyn van tekst voorzag. Ook Houuttuyn bezat een groot kabinet en was lid van overeenkomstige genootschappen, zoals de "Hollandse Maatschappij" en van het "Zeeuwsch Genootschap der Weeten-schappen". Hij had grote kennis van de natuurhistorische literatuur en uit zijn werken blijkt, dat hij een uitgesproken "kamergeleerde" was. Hij vertaalde en leverde weinig oorspronkelijk werk. Van eigen veldwaarnemingen rept hij in de "Nederlandsche Vogelen" zelden. Meestal beschreef hij vogels, die hem toegezonden waren of die hij in Amsterdam op de markt, of bij de poeliers, kocht.

Coenraad Jacob Temminck behoorde tot een latere generatie. Hij stamde uit een patriciersfamilie en werd op 31 Maart 1778 te Amsterdam geboren. Zijn vader, Jacob Temminck, was thesaurier van de Oost-Indische Compagnie. Op 17-jarige leeftijd werd Coenraad algemeen vendumeester bij de genoemde Compagnie. Temminck senior bezat een kleine vogelverzameling en had een voorliefde voor natuurgeschiedenis. Hierin ligt waarschijnlijk de basis voor junior's ijver om natuurproducten te verzamelen, af te beelden en te beschrijven. Liefhebberij groeide uit tot levenstaak. In plaats van koopman werd C. J. Temminck een natuurhistoricus, die zich ontwikkelde tot een systematisch zoöloog van groot kaliber.

Hij maakte veel buitenlandse reizen, waar hij allerlei connecties met natuurkundigen aanknoopte. Daardoor, en dankzij zijn ruime financiële middelen, breidde hij zijn naturalienverzameling steeds meer uit. In 1820 kreeg Temminck het voor elkaar dat zijn collecties door het Rijk werden overgenomen. Hij werd zelf tot directeur benoemd van het tegelijkertijd gestichte Rijksmuseum van Natuurlijke Historie. Hij bleef dat tot zijn dood op 30 januari 1858.

Temminck was een noeste werker, die veel publiceerde. Zijn eerste geschrift was een systematische catalogus van zijn collectie vogels en apen. Snel daarna verscheen het 1e deel van zijn "Histoire naturelle generale des Pigeons", een werk, met fraaie gekleurde platen, dat hij niet voltooide. Van 1813-1815 behandelde Temminck hetzelfde onderwerp opnieuw in zijn "Histoire naturelle des Pigeons et des Gallinaces" in 3 delen. Het meest bekend werd zijn in 1815 verschenen, "Manuel d'Ornithologie" (uitgave in één deel), waarvan tussen 1820 en 1840 een tweede, "vermeerderde uitgave" in vier delen verscheen. Hij schreef ook de "Monographies de Mammalogie" en het "Nouveau Recueil de planches coloriees d'Oiseaux" met 600 platen. Daarbij komen nog de bijdragen voor de "Nederlandsche Vogelen". Tot 1834 woonde Temminck 's winters in Amsterdam, daarna in Leiden. In de zomers vertoefde hij op zijn buiten "Wildlust" te Lisse. Temminck hield van varen en rijden, was landheer en landman tegelijk, maar zijn echte passie was de jacht. Op 60-jarige leeftijd bezocht hij nog als ornitholoog-jager het eiland Texel. Menig rareiteit (onder meer Bartram's strandloper (*Bartramia longicauda*))

heeft hij in ons land verzameld. Dichter bij huis, in zijn jachtveld het "Paardenkerkhof" bij de Zilk, had hij een fazantenjacht.

De uitgevers Sepp

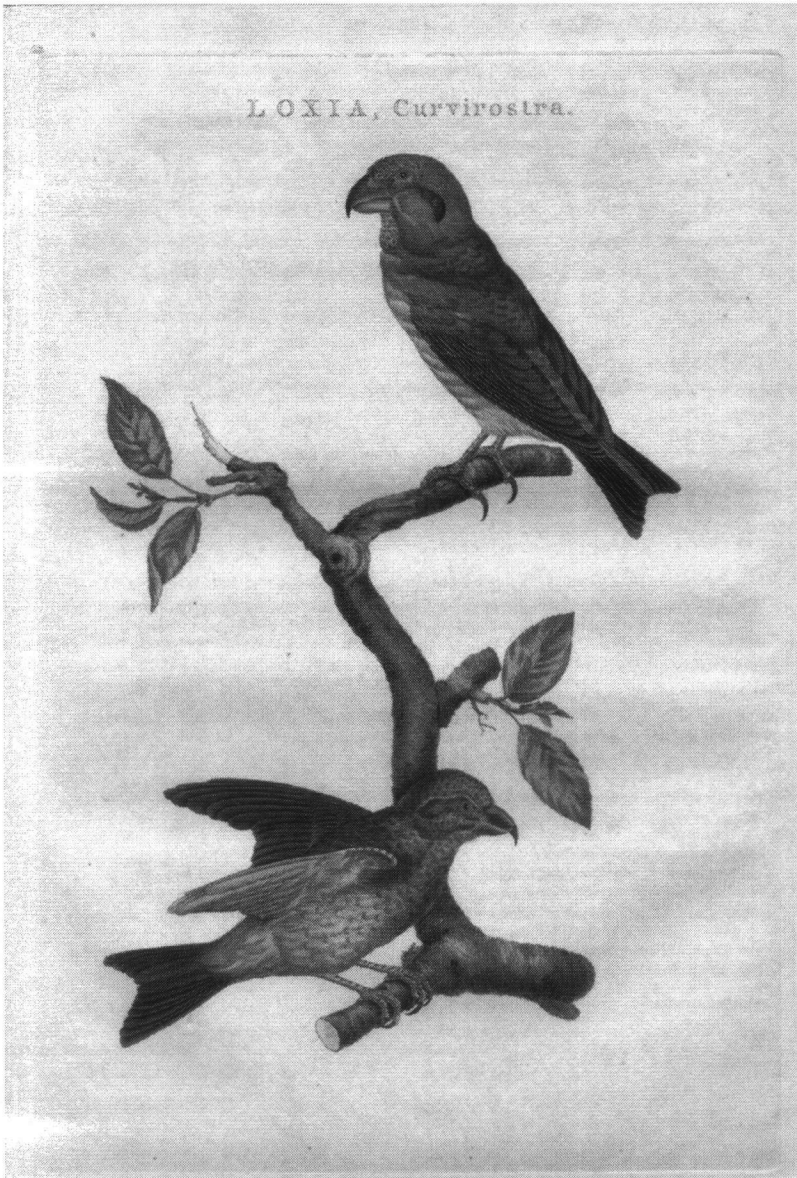
Bij de uitgave van "Nederlansche Vogelen" waren drie generaties van het geslacht Sepp betrokken, te weten Christiaan (1700 - 1779), Jan Christiaan (1739 - 1811) en Jan (1778 - 1853).

Christiaan Sepp geboren te Goslar (BRD), als zoon van de corrector van de Latijnse school, was de eerste van de familie, die zich in Amsterdam vestigde. Aanvankelijk koopman en commissionair in Hamburg, maar zijn ambities gingen in een andere richting. In Amsterdam legde hij zich toe op etsen en graveren van land- en zeekaarten, wat hem veel werk opleverde. Daarnaast wekten insecten, en speciaal vlinders, zijn belangstelling. Hij begon een kleine verzameling, als voorbeelden voor zijn tekeningen. Daarmede legde hij de grondslag voor de uitgave van de "Nederlandsche Insecten". Christiaan, Jan Christiaan en Jan Sepp bleven meer insecten- dan vogelkundigen. Zoon Jan Christiaan, die in het ouderlijk bedrijf werd opgevoed, had dezelfde begaafdheid als zijn vader en werd diens medewerker en latere opvolger. Zo werd de uitgave van de "Nederlandsche Insecten" gestadig voortgezet, vooral toen men in 1765 van de "Staten van Holland ende Westvriesland" vergunning kreeg de uitgave zelf ter hand te nemen. J. C. Sepp werd dus ook boekverkoper. Later nam hij zoon Jan (ook insectenkundige) in de zaak op, die voortaan J. C. Sepp en Zoon heette. De firma Sepp is vooral bekend geworden door de vele grote natuurhistorische plaatwerken, die zij uitgaf. Want behalve de "Nederlandsche Insecten en Vogelen", werden ook de uitgave van de Flora Batava; Edwards & Catesby's "Uitlandsche Vogelen"; Cramer's "Uitlandsche Kapellen"; en Knorr en Walch's, "Natuurlijke Historie van de Versteeningen" door haar verzorgd. Enkele van Temminck's publicaties, de "Histoire naturelle des Pigeons et des Gallinaces" en de eerste editie van het "Manuel d'Ornithologie" werden ook door Sepp & Zoon uitgegeven. Al deze uitgaven zijn nu een klein fortuin waard!

Literatuur

- Landwehr, J., 1976, Studies in Dutch books with coloured plates, published 1662-1875. The Hague, nr. 145
- Brouwer, G.A., 1943, De waarde van Nozeman en Sepp's Nederlandse Vogelen(1779-1829) voor de faunistiek, Ardea 32, 74-107.

Deel 2 over het boek van Nozeman staat in de volgende Fitis.

Afbeelding van de Kruisbek, op ongeveer 60% van het oorspronkelijk prentformaat.